

EULIMENE

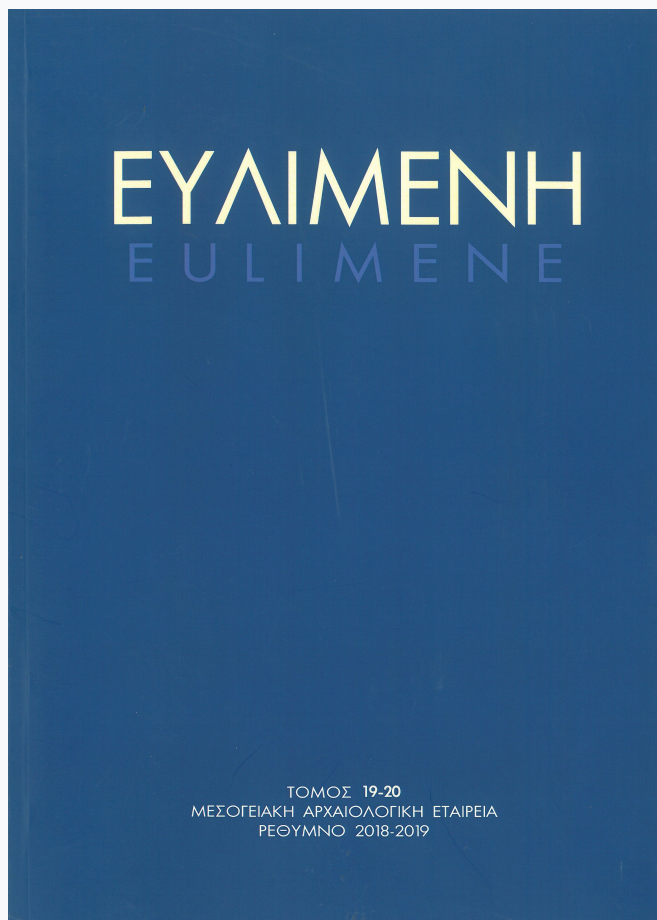

Vol 19 (2018)

EULIMENE 19-20 (2018-2019)

**Αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής των
ρωμαϊκών χρόνων**

Μέλπω Ι. Πωλογώργη

doi: [10.12681/eul.32838](https://doi.org/10.12681/eul.32838)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ

ΜΕΛΕΤΕΣ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ,
ΤΗΝ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ, ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΠΥΡΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 19-20
Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία
Ρέθυμνο 2018-2019

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΗ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ

Π. Μανουσάκη 5–Β. Χάλη 8
GR 741 00–Ρέθυμνο

Χατζηχρήστου 14
GR 117 42–Αθήνα

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ–ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)

ΒΟΗΘΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ

Δρ. Δήμητρα Τσαγκάρη (Αθήνα)
Δρ. Nicholas Salmon (London)
Μαρία Αχιολά (Ρόδος)

PUBLISHER
MEDITERRANEAN
ARCHAEOLOGICAL SOCIETY

P. Manousaki 5–V. Chali 8
GR 741 00–Rethymnon

Chatzichristou 14
GR 117 42–Athens

PUBLISHING DIRECTORS, EDITORS-IN-CHIEF

Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)

ASSISTANTS TO THE EDITORS

Dr. Dimitra Tsangari (Athens)
Dr. Nicholas Salmon (London)
Maria Achiola (Rhodes)

ΕΥΛΙΜΕΝΗ   2018-2019
EULIMENE

ISSN: 1108–5800

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ομ. Καθ. Πέτρος Θέμελης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Νίκος Σταμπολίδης (Ρέθυμνο)
Ομ. Καθ. Alan W. Johnston (Λονδίνο)
Καθ. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Καθ. Άγγελος Χανιώτης (Princeton)
Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης (Ρόδος)
Δρ. Ιωάννης Τουράτσογλου (Αθήνα)
Δρ. Νίκος Λίτινας (Ρέθυμνο)
Καθ. Αναγνώστης Αγγελαράκης (Adelphi)
Καθ. Σταύρος Περεντιδής (Αθήνα)
Καθ. François de Callataÿ (Paris)
Καθ. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Δρ. Marco Fressura (Rome)
Δρ. Marco Vespa (Fribourg)

ADVISORY EDITORIAL BOARD

Em. Prof. Petros Themelis (Rethymnon)
Em. Prof. Nikos Stampolidis (Rethymnon)
Em. Prof. Alan W. Johnston (London)
Prof. Mariusz Mielczarek (Łódź)
Prof. Angelos Chaniotis (Princeton)
Prof. Manolis I. Stefanakis (Rhodes)
Dr. Ioannis Touratsoglou (Athens)
Dr. Nikos Litinas (Rethymnon)
Prof. Anagnostis Agelarakis (Adelphi)
Prof. Stavros Perentidis (Athens)
Prof. François de Callataÿ (Paris)
Prof. Maria Chiara Monaco (Potenza)
Dr. Marco Fressura (Rome)
Dr. Marco Vespa (Fribourg)

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ είναι ένα διεθνές επιστημονικό περιοδικό με κριτές που περιλαμβάνει μελέτες στην Κλασική Αρχαιολογία, την Επιγραφική, τη Νομισματική και την Παπυρολογία εστιάζοντας στον Ελληνικό και Ρωμαϊκό κόσμο της Μεσογείου από την Υστερομινωϊκή / Υπομινωϊκή / Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} / 11^{ος} αι. π.Χ.) έως και την Ύστερη Αρχαιότητα (5^{ος} / 6^{ος} αι. μ.Χ.).

Η ΕΥΛΙΜΕΝΗ περιλαμβάνει επίσης μελέτες στην Ανθρωπολογία, Παλαιοδημογραφία, Παλαιοπεριβάλλον, Παλαιοβοτανολογία, Ζωοαρχαιολογία, Αρχαία Οικονομία και Ιστορία των Επιστημών, εφόσον αυτές εμπίπτουν στα προαναφερθέντα γεωγραφικά και χρονικά όρια. Ευρύτερες μελέτες στην Κλασική Φιλολογία και Αρχαία Ιστορία θα γίνονται δεκτές, εφόσον συνδέονται άμεσα με μία από τις παραπάνω επιστήμες.

Παρακαλούνται οι συγγραφείς να λαμβάνουν υπόψη τους τις παρακάτω οδηγίες:

1. Οι εργασίες υποβάλλονται στην Ελληνική, Αγγλική, Γερμανική, Γαλλική ή Ιταλική γλώσσα. Κάθε εργασία συνοδεύεται από μια περίληψη περίπου 250 λέξεων στην αγγλική ή σε γλώσσα άλλη από εκείνη της εργασίας.
2. Συνομογραφίες δεκτές σύμφωνα με το *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Οι εικόνες πρέπει να υποβάλλονται σε μορφή αρχείου .jpg ή .tiff και σε ανάλυση τουλάχιστον 1,200 dpi (dots per inch) προκειμένου για γραμμικά σχέδια και 400 dpi για ασπρόμαυρες εικόνες (στην κλίμακα του γκρι). Όλα τα εικονογραφικά στοιχεία πρέπει να είναι αριθμημένα σε απλή σειρά.
4. Οι εργασίες υποβάλλονται ηλεκτρονικά στις ακόλουθες διευθύνσεις: litinasn@uoc.gr και stefanakis@rhodes.aegean.gr.

Είναι υποχρέωση του κάθε συγγραφέα να εξασφαλίζει γραπτή άδεια για την αναπαραγωγή υλικού που έχει δημοσιευτεί αλλού ή είναι αδημοσίευτο.

Οι συγγραφείς θα λαμβάνουν ανάτυπο της εργασίας τους ηλεκτρονικά σε μορφή αρχείου .pdf και έναν τόμο του περιοδικού.

Συνδρομές – Συνεργασίες – Πληροφορίες:

Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία

Δρ. Νίκος Λίτινας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Φιλολογίας, Ρέθυμνο – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Καθ. Μανόλης Ι. Στεφανάκης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών, Ρόδος – GR 85132

(stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

EULIMENE is an international refereed academic journal which hosts studies in Classical Archaeology, Epigraphy, Numismatics, and Papyrology, with particular interest in the Greek and Roman Mediterranean world. The time span covered by EULIMENE runs from the Late Minoan / Sub Minoan / Mycenaean period (12th / 11th cent. BC) through to the Late Antiquity (5th / 6th cent. AD).

EULIMENE will also welcome studies on Anthropology, Palaeodemography, Palaeo-environmental, Botanical and Faunal Archaeology, the Ancient Economy and the History of Science, so long as they conform to the geographical and chronological boundaries noted. Broader studies on Classics or Ancient History will be welcome, though they should be strictly linked with one or more of the areas mentioned above.

It will be very much appreciated if contributors consider the following guidelines:

1. Contributions should be in either of the following languages: Greek, English, German, French or Italian. Each paper should be accompanied by a summary of about 250 words in one of the above languages, either in English or in other than that of the paper.
2. Accepted abbreviations are those of *American Journal of Archaeology, Numismatic Literature, J.F. Oates et al., Checklist of Editions of Greek and Latin Papyri, Ostraca and Tablets, ASP.*
3. Illustrations should be submitted in .jpg or .tiff format of at least 1,200 dpi (dots per inch) for line art and 400 dpi for halftones (grayscale mode) resolution. All illustrations should be numbered in a single sequence.
4. Please submit your paper to: litinasn@uoc.gr and stefanakis@rhodes.aegean.gr.

It is the author's responsibility to obtain written permission to quote or reproduce material which has appeared in another publication or is still unpublished.

Offprint of each paper in .pdf format, and a volume of the journal will be provided to the contributors.

Subscriptions – Contributions – Information:

Mediterranean Archaeological Society

Dr. Nikos Litinas, University of Crete, Department of Philology, Rethymnon – GR 74100 (litinasn@uoc.gr)

Prof. Manolis I. Stefanakis, University of the Aegean, Department of Mediterranean Studies, Rhodes – GR

85132 (stefanakis@rhodes.aegean.gr)

web: <http://www.eulimene.eu/>

Περιεχόμενα
ΕΥΛΙΜΕΝΗ 19-20 (2018-2019)

List of Contents
EULIMENE 19-20 (2018-2019)

Περιλήψεις / Summaries / Zusammenfassungen / Sommaires / Riassunti	vi
Νεραντζής Νεραντζής – Στρατής Παπαδόπουλος , Η μεταλλουργία της Πιστύρου και της περιοχής της κατά τους ιστορικούς χρόνους: η έρευνα και τα πρώτα πορίσματα.....	1
Αγγελική Δεμπέση , Το προβάδισμα των κρητικών εργαστηρίων στη διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων κατά την πρώτη χιλιετία π.Χ.	25
Paul A. Iversen , Lunisolar Calendars, the Antikythera Mechanism, the Halieia of Rhodes and some thoughts on the Calendars of Rhodes and Kos	39
Μέλπω Ι. Πωλογώργη , Αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής των ρωμαϊκών χρόνων	123
Βιβλιοκρισία – Book Review	
<i>Sylloge Nummorum Graecorum</i> . Poland Volume I. The Archaeological and Ethnographical Museum in Łódź. Part 3 <i>Bosporus – Cilicia</i> by Mariusz Mielczarek, The Polish Academy of Arts – The Institute of Archaeology and Ethnology, The Polish Academy of Sciences, Kraków – Warszawa, 2016, ISBN 978-83-7676-258-6,122, σελ. 122, πιν. 42. (Μανόλης Ι. Στεφανάκης)	133

Περίληψεις / Summaries / Zusammenfassungen /

Sommaires / Riassunti

Νεραντζής Νεραντζής – Στρατής Παπαδόπουλος, Η μεταλλουργία της Πιστύρου και της περιοχής της κατά τους ιστορικούς χρόνους: η έρευνα και τα πρώτα πορίσματα, *EYAIMENH* 19-20 (2018-2019), 1-24.

The metal production at Pistyros and the surrounding area in the historical period: Reserach and first results. This article focuses on metal production at the Thasian colony of Pistyros in Aegean Thrace during the Classical/Hellenistic periods. Evidence for mining activity in the Lekani Mountains, that was mentioned by ancient authors is also under examination. Mining shafts and galleries, mineral processing areas and slag heaps represent direct evidence for the organization and running of large-scale metal production in this region. With the foundation of Thasian colonies and emporia in the coastal zone, the output in metals increased and this became possible through the involvement of Thracian manpower as they were more numerous and better suited to exploit these resources. On the other hand, the Greeks of the colonies traded finished products in exchange for raw materials. This reciprocal relation is corroborated by recent evidence for metal production deriving from the ongoing excavation at Pistyros, namely large volumes of metallurgical slag. The archaeological findings reveal that primary smelting of iron/manganese ores bearing precious metals and argentiferous lead ores were smelted at Pistyros for the extraction of silver and possibly also gold. The coexistence of slag, speiss and litharge at Pistyros provide clues to the potential workflow for precious metals extraction. Thus, it is being suggested that three liquid layers formed within the same furnace: a) slag floating on the top, b) speiss separating in the middle and c) a layer rich in Pb/Ag collected at the bottom. The next stage would involve further treatment of the Pb/Ag product through cupellation for the separation of lead from silver during which platy litharge was formed, characteristic examples of which were found during excavation. The supply of raw materials, i.e. minerals and timber for charcoal, from the mining zone in the Lekani Mountains was a matter of negotiation and exchange between the indigenous Thracian miners and the Thasian populations of the colonies.

Αγγελική Λεμπέση, Το προβάδισμα των κρητικών εργαστηρίων στη διαμόρφωση εικονογραφικών τύπων κατά την πρώτη χιλιετία π.Χ., *EYAIMENH* 19-20 (2018-2019), 25-38.

The precedence of Cretan workshops in the formation of iconographic types during the 1st millennium B.C. The discussion of the entitled subject demonstrates the leading contribution of Cretan workshops to the shaping of six iconographic types from the 10th century BC on, which appear later in the iconography of the rest of Greece. The innovative creation of these types is due to the continuous manufacture of anthropomorphic artefacts from the 2nd to the 1st millennium BC and to the dynamic Minoan past of Crete.

Paul A. Iversen, Lunisolar Calendars, the Antikythera Mechanism, the Halieia of Rhodes and some thoughts on the Calendars of Rhodes and Kos, *EYAIMENH* 19-20 (2018-2019), 39-122.

This paper will discuss the logic, history and development of lunisolar calendars, including the *octaëteris*, the Metonic Cycle and Callippic Cycle periods (particularly how the latter two are employed on the Antikythera Mechanism), as well as the years, season, history and events of the Halieia games of Rhodes (which are also attested on the Antikythera Mechanism). It will also discuss the order and seasons of the months and the day-nomenclature of the calendars of Rhodes and Kos as well as their semester systems. Here it will be argued that there were two separate calendars in operation with different starting points at both these city-states — an Eponymous Calendar-Year and a Bouleutic Calendar-Year. The paper will also discuss the intercalary month Πάναμος δεύτερος at Rhodes along with various theories concerning the Διπανάμια festival there.

Finally, the paper will conclude by analyzing the years in which several Rhodian festivals were celebrated, based upon which several Rhodian inscriptions will be redated.

Μέλπω Ι. Πωλογιώργη, Αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής των ρωμαϊκών χρόνων, *EYAIMENH* 19-20 (2018-2019), 123-132.

Roman statuette of a young male figure. The sculpture published here, kept in the Archaeological Museum of Piraeus (inv. no 1212), is a freestanding, smaller than life-size (max. preserved height: 0.415 m) statuette of a nude young man, preserved from the waist up. Evidence concerning its provenance does not exist, as the date at which the statuette was handed over to the Archaeological Museum of Piraeus remains unknown and no further information is available. Around 1971-72, the late Professor Giorgos Despinis, who served as Curator of Antiquities at the time, entered a brief description of the object into the Museum's Inventory. The statuette is made of white, fine-grained marble, possibly Pentelic, covered with light brown patina. Aside from the lower body and the legs, the right upper limb is missing from the middle of the arm down. Similarly, the largest part of the left upper limb, which was possibly raised, is missing, also from the middle of the arm down. Traces of a round socket, intended for the insertion of a dowel, are preserved in the centre of the broken surface of the left arm. One more circular socket is found on the left shoulder connected to a shallow, narrow groove. On the left side of the torso, the remains of an integral rectangular support (*puntello*) survive, whose broken surface indicates that it was angled, leaning forward. Rasp marks are visible on either side of the neck, the area covered by the curls, as well as the left side of the torso, from the armpit to the *puntello*. Extensive use of drill is evident in the rendering of the hair. The figure's hair that features "anastole" above the forehead, consists of rich curls that grow unevenly, framing the beardless youthful face, covering the ears completely. Based on stylistic grounds, the statuette is datable around the mid-2nd century AD or shortly later. The preserved evidence leads to the assumption that the figure held most likely a cornucopia in his raised left hand. The statuette depicted possibly a daemon or personified a benevolent force or a river.

ΑΓΑΛΜΑΤΙΟ ΝΕΑΡΗΣ ΑΝΔΡΙΚΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΤΩΝ ΡΩΜΑΪΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Στην Παυλίνα Καραναστιάση

Το δημοσιευόμενο εδώ γλυπτό φυλάσσεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς¹ και φέρει αρ. ευρ. 1212. Πρόκειται για περίοιπο αγαλμάτιο όρθιας και γυμνής ανδρικής μορφής, νεαρής ηλικίας, το οποίο σώζεται από την κεφαλή έως την οσφύν, σε μέγεθος μικρότερο από το φυσικό (εικ. 1).

Συνολικό σωζόμενο ύψος 0.415 μ. Πάχος (στο άνω μέρος του κορμού) 0.15 μ. Ύψος κεφαλής (από την κορυφή της κομμώσεως έως το πηγούνι) 0.135 μ. Ύψος προσώπου (από την έκφυση των βοστρύχων ψηλά στο μέτωπο έως το πηγούνι) 0.11 μ. Πλάτος προσώπου 0.085 μ. Απόσταση μεταξύ του εσωτερικού κανθού των οφθαλμών 0.02 μ. Πλάτος του κορμού στο κατώτερο σωζόμενο άκρο 0.195 μ. και πάχος 0.15 μ. Πλάτος του κορμού από την αριστερή έως την δεξιά μασχάλη 0.225 μ. Πλάτος από την εξωτερική επιφάνεια του δεξιού βραχίονα έως τη σπασμένη επιφάνεια του αριστερού βραχίονα 0.295 μ.

Το μάρμαρο είναι λευκό, λειπόκοκκο, πιθανόν πεντελικό, με επίχρωση στην επιφάνεια (πατίνα) ανοικτού καστανού χρώματος. Επικαθήσεις οργανικών υλικών, ομοίως καστανού χρώματος, διαπιστώνονται κατά τόπους στην πρόσθια όψη του κορμού και στην δεξιά πλευρά της κεφαλής (στην κόμη και στο πρόσωπο), όχι όμως στην αριστερή πλευρά της κεφαλής και του κορμού και σε όλη την πίσω όψη, ωσάν οι πλευρές αυτές με κάποιο τρόπο να είχαν προστατευθεί.

Στοιχεία για την προέλευση του γλυπτού δεν υπάρχουν, καθώς παραδόθηκε στο Μουσείο, άγνωστο πότε ακριβώς, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες. Συνοπτική καταγραφή του στο ευρετήριο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς έγινε γύρω στα 1971-1972 από τον τότε Επιμελητή των Αρχαιοτήτων, αείμνηστο καθηγητή Γιώργο Δεσπίνη και έχει ως εξής: «*Ανδρικό αγάλματιον σωζόμενον από της οσφύος και άνω. Ελλείπουν αι χείρες υψηλά από τους βραχίονας. Την κεφαλήν, ης η κόμη δια τρυπάνου εργασμένη πίπτει πλουσία όπισθεν, στρέφει προς τα αριστερά και ολίγον άνω. Επί της αριστεράς πλευράς το άκρον μαρμαρίνου σηρίγιματος (ποντιέλλο).*

---

¹ Την παρότρυνση να δημοσιεύσω το γλυπτό οφείλω στον αείμνηστο καθ. Γιώργο Δεσπίνη στην διάρκεια μιας συζήτησής μας πριν από αρκετά χρόνια μέσα στην αποθήκη των γλυπτών στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πειραιώς. Ευχαριστώ θερμά και από την θέση αυτή την Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πειραιώς και Νήσων Δρα κ. Στέλλα Χρυσουλάκη για την πρόθυμη άδεια μελέτης και δημοσίευσης του γλυπτού, την χορήγηση φωτογραφιών και άδεια χρήσης τους, καθώς και την ομότ. καθ. κ. Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριού για το ενδιαφέρον της και για χρήσιμες υποδείξεις, όπως και τους ανώνυμους κριτές του περιοδικού για τις παρατηρήσεις τους. Οι φωτογραφίες έχουν ληφθεί από τον φωτογράφο της Εφορείας κ. Γιάννη Αοβσετά, σύμφωνα με τις υποδείξεις της υπογράφουσας. Το Copyright των δημοσιευόμενων φωτογραφιών ανήκει στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (Copyright Hellenic Ministry of Culture and Sports).

Εργασία καλή των ρωμαϊκών χρόνων. Πιθανώς αγαλμάτιον σατύρου (;) ή προσωποποίησίς τις ποταμού (αντά την γνώμην του καθ. W.-H. Schuchhardt). Μάρμαρον. Ύψος 0.415 m, μέγ. πλάτος (ώμοι) 0.328 m, πλάτος προσώπου 0.085 m. Παρεδόθη υπό ιδιώτων, άγνωστον πόθεν προερχόμενον».

Η κάτω επιφάνεια του αγαλματίου είναι θραυσμένη, ένδειξη ότι αρχικά ο κορμός συνεχιζόταν. Συνεπώς δεν πρόκειται για ημίτομον. Λείπουν ακόμα το δεξιό χέρι από το μέσον του βραχίονα και κάτω (**εικ. 3**) και το μεγαλύτερο μέρος του αριστερού χεριού, ομοίως από το μέσον του βραχίονα. Η κάτω επιφάνεια στο σωζόμενο τμήμα του δεξιού βραχίονα είναι θραυσμένη. Κατάλοιπο κυκλικού τόρμου γόμφωσης, διαμ. 0.01 μ., στο μέσον της θραυσμένης επιφάνειας του υψωμένου αριστερού βραχίονα (**εικ. 4, 7**) υποδεικνύει ότι το ελλείπον τμήμα του χεριού αυτού ήταν κατασκευασμένο χωριστά. Ένας ακόμα κυκλικός τόρμος γόμφωσης υπάρχει επάνω στον αριστερό ώμο, διαμ. 0.01 μ. και βάθους 0.015 μ. περίπου (**εικ. 8, 9**). Στενή και αβαθής αύλακα, με τοιχώματα που συγκλίνουν προς τον πυθμένα, σωζόμενου μήκους 0.033 μ., συνδέεται με τον τόρμον αυτόν. Στην αριστερή πλευρά του κορμού, 0.073 μ. χαμηλότερα από την κάτω επιφάνεια του βραχίονα, σώζεται κατάλοιπο συμφυούς ορθογώνιου στηρίγματος (πουντέλο), ύψους 0.03 μ. και περίπου ίδιου πλάτους (**εικ. 1, 4, 7**). Η επιφάνεια θραύσης του στηρίγματος δείχνει ότι αυτό έκλινε λοξά προς τα εμπρός (**εικ. 7**)· ανάλογη είναι και η κλίση, αν και λιγότερο εμφανής, που παρουσιάζει το σωζόμενο τμήμα του αριστερού βραχίονα. Κατά συνέπειαν είναι πιθανόν ο αριστερός βραχίονας να εκτεινόταν προς τα πλάγια και ελαφρά προς τα εμπρός, να λύγιζε στον αγκώνα και στη συνέχεια να κατηύθυνε τον πήχη πιο έντονα προς τα εμπρός. Η εικαζόμενη αυτή απόδοση θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, εφόσον η μορφή κρατούσε με το αριστερό χέρι, αγκαλιάζοντάς το, κάποιο αντικείμενο.

Από τις αποκρούσεις οι περισσότερες είναι παλαιές και καλύπτονται από την πατίνα· πολύ λίγες και εντελώς επιπόλαιες είναι νεότερες. Αποκρούσεις διαπιστώνονται κυρίως σε κάποιους βοστρυχούς της κόμμωσης, στην ράχη της μύτης, στο κάτω χείλος και στο πηγούνι· μικρές, ασήμαντες αποκρούσεις υπάρχουν και σε διάφορα σημεία στον κορμό.

Λίγα ίχνη ράσπας, τα οποία δεν αφαιρέθηκαν κατά την τελική επεξεργασία του γλυπτού, διακρίνονται εκατέρωθεν του λαιμού στην περιοχή που καλύπτεται από τα κυματοειδή βοστρυχίδια και στην αριστερή πλευρά του κορμού από την μασχάλη έως το στήριγμα, πιθανώς γιατί η περιοχή αυτή δεν ήταν άμεσα ορατή και ο γλύπτης φειδωλεύτηκε τον κόπο και τον χρόνο του. Η χρήση του τρυπάνου είναι ευκρινής στην επεξεργασία της κόμης και στο μέσον των ελικοειδών απολήξεων των βοστρυχιδίων, στις άκρες των χελιών και στην απόδοση των ρουθουνιών· για κάθε ρουθούνη διανοιχθηκαν δύο μικρές οπές, οι οποίες στη συνέχεια ενώθηκαν.

Η νεαρή ανδρική μορφή στρέφει την κεφαλή προς τα αριστερά της και ελαφρότατα προς τα άνω (**εικ. 1**). Ο δεξιός βραχίονας ήταν χαμηλωμένος και έκλινε ελαφρά προς τα πίσω (**εικ. 3**). Το ελλείπον τμήμα του χεριού αυτού δεν εφαιπόταν στον κορμό, τουλάχιστον στον άνω. Ο τόρμος και η αύλακα στον αριστερό ώμο υποδεικνύουν ότι κάτι χωριστά κατασκευασμένο προσαρμοζόταν εδώ. Για να συγκρατηθεί το βάρος του αριστερού χεριού με την προσθήκη επ' αυτού θεωρήθηκε απαραίτητο ένα στήριγμα, κατάλοιπο του οποίου διασώθηκε στην αριστερή πλευρά του κορμού.

Η διαμόρφωση της κεφαλής είναι κυβική και το περίγραμμα του προσώπου σχεδόν ορθογώνιο (**εικ. 5**). Η κόμη, με «αναστολή» πάνω από το μέτωπο και με πλούσια, άνισου μήκους κυματοειδή βοστρυχίδια πλαισιώνει το πρόσωπο, καλύπτοντας πλήρως τα αυτιά

και φθάνοντας στην πρόσθια όψη σχεδόν έως τους ώμους και στην πίσω πλευρά της κεφαλής έως χαμηλά στον αυχένα (**εικ. 6**). Τα βοστρυχίδια περιγράφονται με βαθιές αύλακες ανοιγμένες με το τρυπάνι, ποικίλλονται με εγχαράξεις και παρουσιάζουν ελικοειδείς απολήξεις. Στο πρόσωπο της μορφής (**εικ. 5**) οι παρειές είναι πλατιές, χωρίς τονισμένα τα ζυγωματικά και με απαλή δήλωση των ρηχών βαθύνσεων στη ρινοπαραειακή περιοχή, τα χείλη σαρκώδη και ελαφρότητα ανοικτά, το πηγούνι στρογγυλευμένο, το μέτωπο υψηλό και λίγο διογκωμένο στην υπερόφρυα περιοχή, περισσότερο στην δεξιά πλευρά, προφανώς επειδή η αριστερή πλευρά του προσώπου δεν ήταν πλήρως ορατή από τον θεατή λόγω της στροφής της μορφής προς τα αριστερά της. Οι οφθαλμοί είναι μεγάλοι, αμυδαλόσχημοι. Τα βλέφαρα είναι πλατιά, χωρίς μεταλλική οξύτητα, με υπερκάλυψη του κάτω βλεφάρου από το άνω στην εξωτερική γωνία. Και στους δύο οφθαλμούς δηλώνεται ο εσωτερικός κανθός. Ο βολβός είναι μάλλον επίπεδος. Η ίριδα και η κόρη δεν αποδίδονται με εγχάραξη· ίζημα στον δεξιό οφθαλμό ενδεχομένως μπορεί να δημιουργήσει παραπλανητική εντύπωση. Το τοξωτό φρύδι δηλώνεται με λεπτή ακμή.

Η έκφραση του προσώπου αποπνέει θελκτική γλυκύτητα, ταιριαστή με τη νεανική όψη της μορφής. Η καθαρότητα στην απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου και η φωτεινότητά του επιτείνονται από την αντίθεση ανάμεσα στο αγένειο της μορφής και της πλούσιας κόμης.

Ο λαιμός είναι δυνατός και στη βάση του διακρίνονται η σφαγή και οι κλείδες (**εικ. 1**). Η διάπλαση του γυμνού κορμού προδίδει επιμελημένη εργασία. Αποδίδονται η *linea alba*, οι θηλές στους μαστούς και με έναν κυκλίσκο ο ομφαλός. Οι μύες κάτω από το στήθος και στην κοιλιακή χώρα διαγράφονται μαλακά και χωρίς ένταση. Στην πίσω πλευρά ξεχωρίζει η ωμοπλάτη (**εικ. 2**). Περισσότερο τονισμένος είναι ο στρογγύλος αριστερός μυς, εξ αιτίας της έντονης ανύψωσης του αντίστοιχου βραχίονα, ενώ ο δεξιός μυς είναι επίπεδος. Με ένα ελαφρά λοξό αυλάκι που παρακολουθεί τη στροφή του κορμού προς τα αριστερά του καθορίζεται η θέση της σπονδυλικής στήλης.

Με βάση στυλιστικά κριτήρια, την αβρότητα και λεπτότητα στο πλάσιμο των χαρακτηριστικών του προσώπου και την άφθονη χρήση του τρυπάνου, ιδιαίτερα στην κόμμωση, επιτρέπεται να θεωρήσουμε ότι το έργο φιλοτεχνήθηκε στην αντωνία περίοδο, γύρω στα μέσα του 2^{ου} αι. μ.Χ. ή λίγο αργότερα. Σύγχρονη είναι μία άγνωστη προέλευσης αγένειος νεανική κεφαλή, στο εικονιστικό σχήμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου όπως αναφέρεται, χρονολογημένη στην περίοδο μεταξύ των ετών 150 και 170 μ.Χ., στο Μουσείο Gregoriano Profano ex Lateranense, στο Βατικανό,² όχι μόνο λόγω της κόμμωσης με την «αναστολή» στην κύρια όψη, αλλά και λόγω της στενής ομοιότητας στην απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου.

Ομοίως, σύγχρονη με το αγαλμάτιο είναι μία φυσικού μεγέθους, στραμμένη ελαφρά προς τα αριστερά της, μαρμαρίνη κεφαλή αγένειου νέου με μελαγχολική έκφραση και τον ίδιο τύπο κόμμωσης με την «αναστολή», από το Δίον, για την οποία έχει υποστηριχθεί ότι απεικονίζει τον ποταμό Βαφύραν, φυσικά όχι στον τύπο των ανακεκλιμένων ποτάμιων θεοτήτων όπως π.χ. του Νείλου, του Τίβερη ή του Στρυμόνα.³ Στην κεφαλή από το Δίον,

² Vorster, Chr., 2004, 111-112 αρ. κατ. 59 (αρ. ευρ. 4356) πιν. 77, 1-4· 80,2.

³ Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης αρ. ευρ. 1053. Bakalakis, G., 1982, 28-32 πιν. XII-XIII. Balty, J. C., 1986, *LIMC* III, λ. Varhygas, 81 αρ. 1, όπου η ταύτιση της προτομής με τον Βαφύραν θεωρείται αβέβαιη. Δεσπίνης, Γ. κ.ά. 2010, 133 με σημ. 14, υπό την κεφαλή αρ. κατ. 470 (Στεφανίδου-Τιβεριού, Θ.). Μάλλιος, Γ., 2011, 79 πιν. 9.2. Τσιάφης, Δ., 2017, 278 πιν. 144 γ.

για την οποία είναι άδηλον εάν προέρχεται από άγαλμα ή από προτομή, σώζονται η γένεση τειχόμορφου στέμματος και η παρυφή ενδύματος αριστερά στην βάση του λαιμού. Αντιθέτως για το δημοσιευόμενο αγαλμάτιο είναι απολύτως βέβαιο ότι δεν έφερε στέμμα ή κάποιο άλλο επίθημα στην κεφαλή και τουλάχιστον ο άνω κορμός ήταν εντελώς γυμνός.

Στο τρίτο τέταρτο του 2^{ου} αι. μ.Χ. χρονολογείται μία πολύ καλά διατηρημένη μαρμάρινη και ενεπίγραφη προτομή, αδιαμφισβήτητα προσωποποίηση του μακεδονικού ποταμού Ολγάνου, που προέρχεται από την περιοχή της αρχαίας Μιέζας.⁴ Ο αγένειος νέος με την ομοίως μελαγχολική έκφραση και την πλούσια κόμη στρέφει την κεφαλή προς τα δεξιά του και δεν φέρει τειχόμορφο στέμμα, απόδειξη ότι το τελευταίο δεν ήταν απαραίτητο διακριτικό σύμβολο στις προσωποποιήσεις ποταμών.⁵

Σύγχρονη με τα παραπάνω έργα είναι και η εικονιστική κεφαλή ενός νέου και αγένειου άνδρα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης (αρ. ευρ. 10438), με πλούσια μακριά κόμη και άνισου μήκους, κυματοειδείς βόστρυχους, οι οποίοι σχηματίζουν ομοίως ελικοειδείς απολήξεις.⁶

Ως προς το αγαλμάτιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς η απόδοση νεαρού Σατύρου δεν φαίνεται πιθανή, καθώς τα αυτιά, τα οποία σε μια τέτοια περίπτωση θα αναμένονταν μυτερά, όπως π.χ. στο ρωμαϊκών χρόνων μαρμάρινο σύμπλεγμα του Σατύρου που υποβασιάζει τον Διόνυσο στα αριστερά του, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών,⁷ δεν δηλώνονται καθόλου, καλυμμένα πλήρως από την κόμη. Επιπλέον, τα βοστρυχίδια της «αναστολής» στο μέσον του μετώπου (εικ. 5) θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μόνον την απαιτηλή εντύπωση ότι πρόκειται για μικρά κέρατα. Ανάλογος σχηματισμός των βοστρυχιδίων της «αναστολής» στην ίδια θέση απαντά στη νεανική κεφαλή στο Μουσείο Gregoriano Profano ex Lateranence που προαναφέρθηκε.⁸ Γενικά, η αναζήτηση σε δημιουργίες του ύστερου 4^{ου} αι. π.Χ., όπως σε πορτρέτα του Μεγάλου Αλεξάνδρου ή και σε άλλα έργα της ελληνιστικής εποχής, των προτύπων μεγάλου αριθμού κεφαλών του 2^{ου} και του 3^{ου} αι. μ.Χ. με πλούσια μακριά κόμη και με την «αναστολή» στο μέσον του μετώπου, ώστε να αποδοθεί μια ηρωική αύρα, καθώς και το ζήτημα σε αρκετές περιπτώσεις εάν πρόκειται για ιδεαλιστικές ή για εικονιστικές κεφαλές, έχουν απασχολήσει ιδιαίτερα την επιστημονική έρευνα, χωρίς όμως να έχει κλείσει οριστικά το κεφάλαιο αυτό.⁹

Μολονότι την ερμηνεία της μορφής στο αγαλμάτιο του Μουσείου Πειραιώς δυσκολεύουν η απουσία των συμφραζομένων από τον τόπο και τις συνθήκες εύρεσης, καθώς και η απώλεια μεταξύ άλλων και του κάτω κορμού με τα σκέλη, η πιθανότητα το αγαλμάτιο να απεικόνιζε κάποιον δαίμονα ή να αποτελούσε την προσωποποίηση κάποιας

⁴ Αρχαιολογικό Μουσείο Βεροίας αρ. ευρ. 409. Kallipolitis, Β., 1952, 85-91 πίν. XII. Bakalakis, G., 1982, 30. Weiss, C., 1988, *LIMC* IV, λ. Fluvii, 145 αρ. κατ. 31, με βιβλιογραφία. Akamatis, I. M., 1997, *LIMC* VIII, λ. Olganos, 922 αρ. κατ. 1, με βιβλιογραφία. Μάλλιος, Γ., 2011, 77 πίν. 8.1. Τσιάφης, Δ., 2017, 279 πίν. 144 δ.

⁵ Bakalakis, G., 1982, 30.

⁶ Δεσιπίνης, Γ. κ.ά. 2010, 131-134 αρ. κατ. 470 εικ. 1429-1432 (Τιβερίου-Στεφανίδου, Θ.).

⁷ Κολώνας, Λ., Σταυροπούλου-Γάτση, Μ., 2017, 134 εικ. 140. Παραδείγματα με Διόνυσο και Σάτυρο σε τραπεζοφόρα: Στεφανίδου-Τιβερίου, Θ., 1993, 96-98, ιδιαίτερα αρ. κατ. 63 πίν. 31· 64 πίν. 32· 66 πίν. 33· 68 πίν. 34.

⁸ Vorster, Chr., 2004, 111-112 αρ. κατ. 59 (αρ. ευρ. 4356) πίν. 77, 1-2.

⁹ Βλ. περιεκτικά για το θέμα Δεσιπίνης, Γ. κ.ά. 2010, 132, υπό τον αρ. κατ. 470, με σημ. 2-9, με τη σχετική βιβλιογραφία (Στεφανίδου-Τιβερίου, Θ.). Ιδιαίτερα Fittschen, K., 1989, 108-113 πίν. 35-42.

ευεργετικής για τον άνθρωπο δύναμης της φύσεως ή κάποιου ποταμού¹⁰ μπορεί να αντιμετωπισθεί θετικά.

Οπωσδήποτε, όμως, θα πρέπει να αποκλεισθεί η περίπτωση της προσωποποίησης του Ορόντη, όπως είναι γνωστή από το πλήθος των αντιγράφων και απεικονίσεων, ως επί το πλείστον των ρωμαϊκών χρόνων, του χάλκινου συμπλέγματος της λεγόμενης Τύχης της Αντιοχείας (ή προσωποποίησης της πόλης της Αντιοχείας), που φιλοτέχνησε ο Σικυώνιος γλύπτης Ευτυχίδης.¹¹ Για το αγαλμάτιο του Μουσείου Πειραιώς δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι ήταν ημίτομον. Επιπλέον, η μορφή του αγαλματίου αυτού δεν στρέφει την κεφαλή προς τα δεξιά της και έντονα προς τα άνω και το συμφυές στήριγμα στην αριστερή της πλευρά δεν συμβιβάζεται με την προσωποποίηση του Ορόντη στο εν λόγω σύμπλεγμα. Ας σημειωθεί ότι από τον κυρίως ελληνικό χώρο λίθινα ολόγλυφα αγαλμάτια που αντιγράφουν το σύμπλεγμα της λεγόμενης Τύχης της Αντιοχείας δεν είναι γνωστά. Από τα συνολικά δέκα τέτοια αγαλμάτια (εννέα μαρμάρινα και ένα αλαβάστρινο) πέντε πιθανώς παρήχθησαν στην Ιταλία και τρία στη Μικρά Ασία.¹²

Μόνο για ένα επιπλέον μαρμάρινο θραύσμα από άγαλμα υπερφυσικού μεγέθους από την Δήλο –σώζεται μόνον το αριστερό άκρο χέρι επί βράχου– έχει υποστηριχθεί η πιθανότητα να ανήκε σε γυναικείο άγαλμα στον τύπο της λεγόμενης Τύχης της Αντιοχείας,¹³ αλλά η απόδοση αυτή δεν θεωρείται βέβαιη εξαιτίας των πενιχρών καταλοίπων της μορφής.¹⁴ Πάντως, αξιοπρόσεκτη είναι η ομοιότητα στον τύπο της κόμμωσης με την «αναστολή» και τα κυματοειδή βοστρυχίδια που μπορεί να διαπιστωθεί ανάμεσα στην μορφή του δημοσιευόμενου εδώ αγαλματίου και σε αυτήν του στραμμένου προς την αντίθετη κατεύθυνση Ορόντη σε κάποια χάλκινα αντίγραφα του παραπάνω συμπλέγματος,¹⁵ η οποία οφείλεται στην παραγωγή όλων αυτών των έργων στον ίδιο χρονικό ορίζοντα.

Οπωσδήποτε, όμως, εικονογραφικά στοιχεία, όπως η πλούσια, μακριά κόμη με τα κυματιστά βοστρυχίδια και η συχνά μελαγχολική/παθητική έκφραση που χαρακτηρίζουν τις κεφαλές στις προσωποποιήσεις των ποταμών Βαφύρα, Ολγάνου και Ορόντη και υποδηλώνουν τη γονιμική τους δύναμη και την κουροτροφική τους ιδιότητα, είναι στοιχεία που διαπιστώνονται και στην κεφαλή του νέου στο δημοσιευόμενο εδώ αγαλμάτιο. Ως εκ τούτου, οι παραπάνω προσωποποιήσεις και το αγαλμάτιο με την τρυφερή, νεανική του όψη έρχονται πολύ κοντά όχι μόνον για στιλιστικούς και χρονολογικούς λόγους, αλλά και από την άποψη της αναγνώρισης μιας κοινής προσπάθειας για την έκφραση ανάλογου περιεχομένου· το στοιχείο αυτό συνεπικουρεί στην ταύτιση του αγαλματίου με την

¹⁰ Για ποτάμιους θεούς βλ. Weiss, C., *LIMC* IV, 1988, λ. Fluvii, 139-148.

¹¹ Βλ. τον εκτενή κατάλογο στη Meyer, M., 2006, 403-510 (ολόγλυφα αντίγραφα από λίθο και από χαλκό, έργα από πηλό κα από ύαλο, ανάγλυφα, ψηφιδωτά, τοιχογραφίες, πολύτιμοι λίθοι, κοσμήματα, σφραγίδες, νομίσματα κ.ά.) πίν. 1-48.

¹² Meyer, M., 2006, 34-35, 403-408 αρ. κατ. Α1-Α10 πίν. 1-7.

¹³ Jockey, Ph., 1993, 473-480 αρ. 5 εικ. 28-30.

¹⁴ Meyer, M., 2006, 444 αρ. κατ. L 2, με βιβλιογραφία.

¹⁵ Πρβλ. ιδιαίτερα Meyer, M., 2006, 415 αρ. κατ. Β 12 πίν. 13, 1-3 (Paris, Louvre Br 4453), με πρόταση χρονολόγησης στο δεύτερο μισό του 2^{ου} αι. μ.Χ., 422-423 αρ. κατ. Β 28 πίν. 24, 3 (Kunsthandel Lugano (Donati), με πρόταση χρονολόγησης στο β' μισό του 2^{ου} αι. μ.Χ. Για το σύμπλεγμα στο Μουσείο του Λούβρου Br 4453 βλ. και Σταμπολίδης, Ν.Χρ. κ.ά. 2017, 212-213 με απεικόνιση (S. Descamps-Lequime), με χρονολόγηση της προσωποποίησης του Ορόντη στο β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.

απεικόνιση μιας αγαθής και ευεργετικής για τον άνθρωπο δύναμης της φύσεως ή κάποιου ποταμού, όπως προαναφέρθηκε.

Τα στοιχεία που διασώζει το αγαλμάτιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς δεν επαρκούν για να υποστηριχθεί ότι αποτελούσε μέρος ενός συμπλέγματος μαζί και με μία άλλη ανθρώπινη μορφή. Επί πλέον, στην περίπτωση ενός μαρμάρινου στοιχείου, όπως κορμού δένδρου ή πεσσίσκου, στην αριστερή πλευρά της μορφής και επάνω στην ίδια πλίνθο, θα ήταν περισσότερο αναμενόμενο το συμφυές στήριγμα να ήταν πολύ χαμηλότερα, στο ύψος του αντίστοιχου μηρού της μορφής. Ως παράδειγμα μπορεί να αναφερθεί το από πεντελικό μάρμαρο αγαλμάτιο του Γανυμήδη με τον φρυγικό πύλο στην κεφαλή, των πρώτων ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, στη Ρώμη, Palazzo dei Conservatori, στο οποίο ένα ανάλογο στήριγμα συνδέει τον αριστερό μηρό της μορφής με τον κορμό δένδρου.¹⁶

Ένας νεανικός, ακέφαλος, ανδρικός κορμός από πολύ έξοργο ανάγλυφο, μάλλον από τη διακόσμηση τραπεζοφόρου, στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης, χρονολογημένος στην ύστερη αδριάνεια περίοδο, δείχνει παρεμφερή με του αγαλματίου του Μουσείου Πειραιώς στροφή της μορφής προς τα αριστερά της, αλλά διασώζει ένα κατάλοιπο στηρίγματος (πουντέλο) στην δεξιά πλευρά του άνω κορμού, για το οποίο έχει υποτεθεί πολύ λογικά ότι θα χρησίμευε για να στηριχθεί ο πήχης ή κάποιο αντικείμενο που κρατούσε η μορφή.¹⁷ Ένα άλλο παράδειγμα προσφέρει το άγαλμα της λεγόμενης Αρτέμιδος της Δρέσδης, των μέσων του 2^{ου} αι. μ.Χ., σύμφωνα με πρότυπο γύρω στα 360/350 π.Χ., στο οποίο το συμφυές στήριγμα κάτω από τον δεξιό βραχίονα οδηγεί προς τον αγκώνα.¹⁸

Ο τώρμος μαζί με την αυλάκωση επάνω στον αριστερό ώμο (εικ. 8, 9) του παρουσιαζόμενου αγαλματίου είναι ένα σημαντικό στοιχείο που μπορεί να φωτίσει το ζήτημα της συμπλήρωσης της μορφής. Όπως προαναφέρθηκε, ο τώρμος αυτός θα πρέπει να χρησίμευε για την προσθήκη κάποιου χωριστά κατασκευασμένου αντικειμένου με αρκετό βάρος, το οποίο θα κρατούσε η νεαρή μορφή με το υψωμένο αριστερό χέρι και ως εκ τούτου θα ήταν απαραίτητη η υποστήριξή του με το πλευρικό στήριγμα (πουντέλο).

Στην εικονογραφία των ποταμών απαντούν παραδείγματα, στα οποία οι προσωποποιήσεις κρατούν κουπί που συμβόλιζε την δυνατότητα διάπλευσης,¹⁹ αλλά τέτοια περίπτωση δεν μπορεί να τεκμηριωθεί για το αγαλμάτιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς· στη ρωμαϊκή τέχνη δεν εμφανίζεται απεικόνιση ποταμού ως ολόσωμης ιστάμενης μορφής, ακόμα και εάν παρεμπιπτόντως ανευρίσκεται σε νομίσματα.²⁰

Η πρόταση το αντικείμενο που κρατούσε η μορφή να ήταν το κέρας της αφθονίας (cornucopia), λαξευμένο στο ίδιο κομμάτι μαρμάρου μαζί με το ελλείπον σήμερα πρόσθετο τμήμα του αριστερού χεριού, προσφέρει, πιστεύω, ικανοποιητική λύση.²¹ Καθώς το κέρας της αφθονίας μαζί με το τμήμα του χεριού που το αγκάλιαζε θα είχε

¹⁶ Dacos, N., 1961, 386-387 εικ. 13. Sichtermann, H., 1988, *LIMC* IV, λ. Ganymedes, 155 αρ. 4*.

¹⁷ Δεσπίνης, Γ. κ.ά. 2010, 78-80 αρ. κατ. 406 εικ. 1236-1239 (Καζακίδη, Ν.).

¹⁸ Knoll, K. κ.ά. 2011, 183 αρ. κατ. 15 εικ. 15,1· 15, 2· 15, 7 (Geominy, W.).

¹⁹ Weiss, C., *LIMC* IV, 1988, λ. Fluvii, 139-148. Κοκκίνη, Φ., 2020, 210.

²⁰ Ostrowski, J.A., 1991, 28-29.

²¹ Έχει υποτεθεί ότι ίσως κέρας της αφθονίας έφερε και ο νέος από τον οποίο διασώθηκε η προαναφερθείσα κεφαλή από τον Δίον που πιθανώς εικονίζει τον ποταμό Βαφύραν. Δεσπίνης, Γ. κ.ά. 2010, 133 με σημ. 14, υπό τον αρ. κατ. 470 (Στεφανίδου-Τιβεριού, Θ.).

αρκετό βάρος, η αυλάκωση επάνω στον ώμο μαζί με τον τόρμο πρόσφεραν μεγαλύτερη ασφάλεια για τη στερέωσή του· το πλευρικό στήριγμα από τον αριστερό μηρό έως πιθανότατα τον αντίστοιχο πήχη συμπλήρωνε την απαραίτητη συγκράτησή του. Καθώς το τμήμα του αριστερού χεριού μαζί με το κέρασ της αφθονίας θα ήταν πολύ κοντά στον άνω κορμό, τούτο είχε ως συνέπεια, πρώτον να μη χρειαστεί ο γλύπτης να τελειοποιήσει το έργο του απαλείφοντας τα ίχνη της ράσπας στην αριστερή πλευρά της μορφής και δεύτερον την προστασία της πλευράς αυτής από διάφορες επικαθήσεις.²²

Ο γυναικείος κορμός από την αθηναϊκή Αγορά αρ. ευρ. S 2370, γύρω στα 330-320 π.Χ., μπορεί να προσφέρει ένα πολύ πρωιμότερο παράδειγμα χωριστής προσθήκης cornucopia, σε αυτήν την περίπτωση όμως από μέταλλο, το οποίο η μορφή κρατούσε με το λυγισμένο αριστερό της χέρι, στηριζοντάς το στον αντίστοιχο ώμο, όπως τεκμαίρεται από την ύπαρξη δύο μικρών οπών, μιας στον πήχη και μιας άλλης στον ώμο.²³ Με εντελώς διαφορετικό τρόπο, χωρίς οπές αλλά σε κατάλληλα διαμορφωμένες ευρείες τομές, γινόταν η προσθήκη του cornucopia π.χ. σε άγαλμα Αγαθής Τύχης από την αθηναϊκή Αγορά αρ. ευρ. S 37, πιθανώς της δεκαετίας του 390 π.Χ., και στο άγαλμα της Κυβέλης από το Πέργαμον (Berlin, Pergamonmuseum P 45), της μέσης ελληνιστικής περιόδου.²⁴

Εν κατακλείδι, επιτρέπεται να υποθέσουμε ότι το γλυπτό, του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212 που παρουσιάζουμε (εικ. 1-9) ίσως είχε διακοσμητικό χαρακτήρα σε κρηναίο οικοδόμημα ή σε Νυμφαίο ή σε κάποια πολυτελή έπαυλη, τοποθετημένο σε κόγχη, με αποτέλεσμα να προστατευθεί και η πίσω πλευρά του από διάφορες επικαθήσεις οργανικών υλικών.

Βιβλιογραφία

- Δεσπίνης, Γ., Θ. Στεφανίδου-Τιβεριού, Εμμ. Βουτυράς (επιμ.) 2010. *Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης* III, Θεσσαλονίκη.
- Κοκκίνη, Φ. 2020. «Προσωποποιήσεις ποταμών στα ψηφιδωτά των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων», *AURA* 3: 209-236.
- Κολώνας, Λ., Μ. Σταυρούλου-Γάτση. 2017. *Αρχαιολογικό Μουσείο Πατρών*, Αθήνα.
- Μάλλιος, Γ. 2011. *Μύθος και Ιστορία. Η περίπτωση της Αρχαίας Μακεδονίας*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη.
- Σταμπολίδης, Ν.Χρ., Δ. Τσαγκάρη, Γ. Τασούλας (επιμ.) 2017. *Χρήμα. Σύμβολα απτά στην Αρχαία Ελλάδα*. Αθήνα: Alpha Bank – Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης.
- Στεφανίδου-Τιβεριού, Θ. 1993. *Τραπεζοφόρα με πλαστική διακόσμηση. Η αιτική ομάδα*, Αθήνα.
- Τσιάφης, Δ. 2017. *Ιερά και λατρείες της Κάτω Μακεδονίας (Περία, Βοτπαιία, Αλμωπία)*, Αδημοσίευτη Διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.

²² Σε ένα ρωμαϊκών χρόνων αγαλμάτιο Αρποκράτη από το ιερό της Ίσιδος στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Δίου αρ. ευρ. 400 διατηρείται ολόκληρο το στήριγμα από τον αριστερό μηρό έως τον λυγισμένο αριστερό πήχη που κρατούσε το κέρασ της αφθονίας, όπως δείχνει το σωζόμενο κάτω άκρο του, αλλά το κέρασ δεν φαίνεται να στηριζόταν στον αντίστοιχο ώμο. Pantermalis, D., 2016, 111 αρ. 27 με εικ.

²³ Palagia, O., 1994, 117-118 εικ. 1. Αντιθέτως, ο Stewart, A., 2017, 93 σημ. 18, αρνείται την ταύτιση του κορμού με την Αγαθή Τύχη και υποστηρίζει ότι οι δύο μικρές οπές στον αριστερό πήχη και στον ώμο μπορούν να συγκρατήσουν μόνον ένα λεπτό και ελαφρύ αντικείμενο, όπως ένα σκήπτρο, θεωρώντας και ακόμα αυτό ως προβληματικό.

²⁴ Stewart, A., 2017, 86-89 εικ. 3, 5, 6 (το άγαλμα στην Αγορά αρ. ευρ. S 37) και εικ. 4 (λείπομερία του αγάλματος της Κυβέλης).

- Bakalakis, G. 1982. “Baphyras”, στο *Pro arte antiqua, Festschrift für Hedwig Kenner I, Sonderschriften herausgegeben vom Österreichischen Archäologischen Institut in Wien*, III: 28-32, Wien.
- Dacos, N. 1961. “Le Pâris d’ Euphranor », *BCH* 85: 371-399.
- Fittschen, K. 1989. “‘Barbaren’-Köpfe: Zur Imitation Alexanders d. Gr. in der mittleren Kaiserzeit”, στο S. Walker, A. Cameron (eds) *The Greek Renaissance in the Roman Empire. Papers from the Tenth British Museum Classical Colloquium, London 1986, Bulletin Supplement* 55, 108-113, University of London, Institute of Classical Studies, London.
- Jockey, Ph. 1993. “À propos de quelques fragments de statues féminines drapées retrouvés au cours des fouilles de Délos”, *BCH* 17: 435-480.
- Kallipolitis, B. 1952. “Buste d’Olganos, héros éponyme d’un fleuve macédonien”, *MonPiot* 46: 85-91.
- Knoll, K., Chr. Vorster, M. Woelk. 2011. *Skulpturensammlung, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Katalog der antiken Bildwerke II, Idealskulptur der römischen Kaiserzeit 1*, München.
- Meyer, M. 2006. *Die Personifikation der Stadt Antiocheia. Ein neues Bild für eine neue Gottheit, JdI Erg.* 33, Berlin-New York.
- Ostrowski, J.A. 1991. *Personifications of Rivers in Greek and Roman Art*, Kraków, Universitas Jagellonica.
- Palagia, O. 1994. “No Demokratia”, in W.D.E. Coulson, O. Palagia, T.L. Shear Jr, H.A Shapiro, F.J. Frost (eds), *The Archaeology of Athens and Attica under the Democracy, Proceedings of an International Conference celebrating 2500 years since the birth of democracy in Greece held at the American School of Classical Studies at Athens, December 4-6, 1992*: 113-122, Oxford.
- Pantermalis, D. 2016. *Gods and Mortals at Olympus. Ancient Dion, City of Zeus*, Onassis Foundation, Cultural Centre in New York, Athens.
- Stewart, A. 2017. “Hellenistic Freestanding Sculpture from the Athenian Agora, Part 3. Agathe Tyche, Aphrodite, Artemis, Athena, Eileithia”, *Hesperia* 86: 83-127.
- Vorster, Chr. 2004. *Vatikanische Museen. Museo Gregoriano Profano ex Lateranense. Katalog der Skulpturen II 2, MAR XXXIV, Mainz am Rhein*.

Μέλπω Ι. Πολογιώργη

Δρ Κλασικής Αρχαιολογίας

τ. Επιμελήτρια των Αρχαιοτήτων

melpologiorgi@yahoo.gr

Εικόνες

Εικόνα 1. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Πρόσθια όψη.

Εικόνα 2. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Πίσω πλευρά.

Εικόνα 3. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Δεξιά πλευρά.

Εικόνα 4. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Αριστερή πλευρά.

Εικόνα 5. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Το πρόσωπο της μορφής.

Εικόνα 6. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Πίσω πλευρά κεφαλής.

Εικόνα 7. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Μερική άποψη αριστερής πλευράς. Ο τώρμος γόμφωσης στον βραχίονα και το κατάλοιπο στηρίγματος στον κορμό.

Εικόνα 8. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Οι δύο τώρμοι, επάνω στον αριστερό ώμο και στον αριστερό βραχίονα.

Εικόνα 9. Αγαλμάτιο Μουσείου Πειραιώς αρ. ευρ. 1212. Ο τώρμος και η ρηχή αύλακα επάνω στον αριστερό ώμο.